

MIJA MICHELIZZA

ODSEV DIGITALNE REVOLUCIJE V ENOJEZIČNIH RAZLAGALNIH SLOVARJIH ZA SLOVENŠČINO

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.31.1.04](https://doi.org/10.3986/JZ.31.1.04)

Prispevek analizira prvine digitalnega, kot se odsevajo v enojezičnih slovarjih za slovenščino. Poudarek je na uslovarjanju leksike, povezane z digitalnimi vsebinami, v splošnih razlagalnih slovarjih za slovenski jezik, in sicer od začetka izhajanja prve izdaje *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* do najnovejših rastočih slovarjev, ki so dostopni na portalu Fran. Uslovarjanje leksemov, povezanih z digitalnimi vsebinami, v posameznih slovarjih umestimo v širši družbeni kontekst, zlasti z navezavo na tehnološke spremembe, ki so se dogajale oz. se dogajajo v času nastajanja posameznega slovarja.

Ključne besede: slovarji, leksika, digitalne vsebine, slovenščina, uslovarjanje, prevzemanje

The Reflection of the Digital Revolution in Monolingual Explanatory Dictionaries of Slovenian

This article examines the elements of the digital revolution as reflected in monolingual Slovenian dictionaries. The focus is on the lexicographic treatment of vocabulary related to digital content in general explanatory dictionaries of Slovenian, from the first edition of the *Dictionary of the Slovenian Standard Language* (SSKJ) to the most recent on-going dictionaries available on the Fran portal. The lexicographic treatment of lexemes related to digital content in individual dictionaries is placed in a broader social context, particularly in relation to the technological changes that occurred during the development of each dictionary.

Keywords: dictionaries, lexis, digital content, Slovenian, lexicography, borrowing

1 Uvod

Danes je razmišljanje, da so slovarji odsev svojega časa, prostora, družbene in politične ureditve, že razmeroma uveljavljeno. Avgusta 1991 pa je Franc Jakopin v sklepnih besedi ob zaključku izhajanja *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* zapisal takole: »Manj znano dejstvo je, da prinaša slovar z bogatim jezikovnim gradivom tudi najbolj avtentično vednost o bivanju in življenjski resničnosti našega človeka v današnjem času in v preteklosti, iz njega se da izluščiti sončna in senčna podoba našega duhovnega in fizičnega obstajanja; zato lahko slovar beremo tudi

Mija Michelizza ■ ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Ljubljana ■
mija.michelizza@zrc-sazu.si ■ <https://orcid.org/0000-0001-9741-600X>

Prispevek je nastal v okviru programa P6-0038, ki ga financira ARIS.

kot knjigo o Slovencih«. Raziskave slovarjev z vidika ugotavljanja določenih razmer v času so se večinoma osredotočale na družbene spremembe in njihov odsev v slovarjih. V prispevku nas bo zanimalo, ali to velja tudi za spremembe področja tehnologij, ki so se začele pred okvirno 50 leti s pojavom prvih računalnikov, ki jim je sledil razvoj interneta in spleta ter drugih digitalnih tehnologij, ki so danes del našega vsakdanjega življenja. Opazovali bomo, kako so se splošni razlagalni slovarji za slovenščino odzivali na pojav neke tehnologije in kako so uslovarjali leksiko, povezano s tehnološkim napredkom na področju računalništva in informacijske tehnologije.

V analizi leksike, povezane z digitalnimi vsebinami, se osredinjamo na slovarje (zlasti splošne razlagalne) na portalu Fran. Ta nastaja na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Iskanje po slovarjih na skupnem portalu nam omogoča primerjavo med posameznimi slovarji, za lažjo primerjavo pa smo imeli tudi dostop do internih baz, ki so še dodatno olajšale iskanje in pridobivanje nekaterih statističnih podatkov.

V prvem delu prispevka izide analiziranih slovarjev kronološko sopostavljamo ob večje tehnološke spremembe, sledi pa pregled po posameznih slovarjih, kjer smo opazovali, kako so posamezni leksemi z analiziranega področja prihajali v slovarje. Analiza slovarjev je potekala kronološko in primerjalno s predhodnimi slovarji. Pri tem poudarjamo, da gre za slovarje, ki so nastali v različnih obdobjih z različnimi koncepti in kriteriji za uslovarjanje, zato se je analiza za potrebe pričujočega prispevka prilagajala konceptom posameznih slovarjev. Pri analizi smo si pomagali z iskanjem po posameznih slovarskih elementih (npr. kvalifikatorji) ter upoštevali že obstoječe znanstvene raziskave in recenzije posameznih slovarjev. Obravnavana leksika je zlasti v začetku preučevanega obdobja še precej vezana na terminologijo, kar nam je olajšalo pridobitev gradiva v izhodiščni točki raziskovanja.

2 PREGLED LITERATURE

Prve jezikoslovne raziskave za slovenski jezik, povezane z računalništvom, so se začele že konec 70. in v začetku 80. let prejšnjega stoletja, če omenimo samo magistrsko nalogo in doktorsko disertacijo Petra Tanciga in raziskovalno delo Primoža Jakopina, kasneje tudi Tomaža Erjavca idr., ki so se s tematiko večinoma ukvarjali oz. se še ukvarjajo kot tehnologi s poglobljenim zanimanjem za jezik. V širšem evropskem prostoru moramo v tem obdobju omeniti zlasti projekt Cobuild, ki je s prvim elektronskim korpusom zarisal smernice za tako rekoč vse nadaljnje sodobne slovarske projekte za mnoge jezike.

Prve raziskave računalniške terminologije v slovenščini dobimo na prelomu tisočletja (Oter 2002), ko začne naraščati tudi zanimanje za raziskovanje povezav med jezikom in internetom (Crystal 2001). Tudi prve raziskave o slovenskem

jeziku na spletu in internetu so se pojavile že kmalu po letu 2000. V literaturi so bile osvetljene posamezne problematike, kot npr. nesistemski besedotvorni postopki v kontekstu novih tehnologij (Logar 2004), in predstavljen jezik v posameznih besedilnih tipih, kot so predstavitvene strani vladnih inštitucij (Verovnik 2003), računalniški klepeti (Kranjc 2003), e-poštna sporočila (Nidorfer Šiškovič 2007; Dobrovoljc 2008), spletni forumi (Jakop 2008), blogi in Wikipedija (Michelizza 2015) idr. Obsežnejše raziskave spletnih besedil v slovenščini je spodbudil projekt Janes, v okviru katerega je nastal tudi prosto dostopni besedilni korpus, sicer opredeljen kot korpus nestandardne slovenščine (Fišer – Erjavec – Ljubešić 2016). V najnovejših raziskavah pa je npr. prikazana stopenjskost med poloma knjižnega in neknjižnega v spletnih besedilih (Poteko – Stabej 2023), Kranjc (2023) se v svoji raziskavi osredotoča na kronološki pregled komunikacije v elektronskih medijih in na vpliv spletne interakcije na besedila, Bonšek (2024) pa opazuje računalniško terminologijo z vidika reterminologizacije.

V nadaljevanju predstavljamo še nekatere raziskave, ki prikazujejo uslovarjeno leksiko kot odsev družbenega dogajanja. Persson (2005) potrjuje domnevo, da so slovarji kulturnospecifični in so (tudi) rezultat konkretnih družbeno-političnih okoliščin, zato ne veljajo za vedno. Z analizo primerov iz različnih izdaj angleško-švedskega slovarja prikaže, da so slovarji ogledala kulturnih in družbenih predstav preteklosti in sedanjosti. Prispevek opozarja na takrat aktualne spremembe v slovaropisju s poudarkom na ženskih oblikah in nevtralnih poimenovanjih¹ ter se osredotoča na leksiko, pri kateri je potrebna posebna občutljivost pri uslovarjanju (npr. kletvice, leksika, povezana s spolnostjo, tudi rasistična in ksenofobna poimenovanja). V starejših slovarjih namreč ta leksika zaradi »jezikoslovne hipermoralnosti« pogosto niti ni uslovarjena (Persson 2005: 432). Omenimo še raziskavo Aldash idr. (2019), ki s pomočjo kolaborativnega dvojezičnega slovarja kazahstanščine in ruščine na primeru uslovarjenih neologizmov ponazarjajo, kako zunajjezikovne spremembe odsevajo v jeziku. Raziskava Michelizza – Ledinšek 2024 pa ob predstavitvi dveh pomenskih skupin (pokrival ter psov in pasjih pasem) v prvi in tretji izdaji *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (dalje SSKJ in eSSKJ) problematizira tudi gradivski vidik kot podlago za nastanek slovarja in odsev uslovarjene leksike. Analiza iz Jezikovne svetovalnice Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, kjer smo analizirali uporabniška vprašanja, povezana z digitalnimi vsebinami (Michelizza 2024), je pokazala, da so ta vprašanja zelo pogosto odsev širšega družbenega dogajanja. Najbolj očiten je bil porast teh vprašanj v času epidemije covida-19, ko je začelo življenje zaradi izogibanja tesnim osebnim stikom v največji možni meri funkcionirati virtualno.

¹ Širši vidik naslavljanja vseh spolov se odpre kasneje (v slovenističnem jezikoslovju npr. Kern – Vičar 2019).

Spremembe na področju računalništva in informacijske tehnologije so močno vplivale tudi na metodologijo oblikovanja slovarjev ter zapis podatkov in leksikografe postavile pred dilemo, kaj sploh so in kakšni naj bodo slovarji v sodobnem času. Gre za področje, na katerem je odsev digitalne revolucije izjemno močan, vendar presega meje pričujoče raziskave.

3 KRONOLOŠKI ORIS IN SOPOSTAVITEV VEČJIH TEHNOLOŠKIH SPREMENB Z IZDAJAMI IZBRANIH ENOJEZIČNIH SLOVARJEV ZA SLOVENSKI JEZIK

V tem razdelku večje tehnološke spremembe sopostavljamo ob izide oz. začetke izhajanja analiziranih slovarjev (prim. tudi sliko 1). SSKJ je začel izhajati leta 1970, torej ravno v času temeljnih tehnoloških premikov in iznajdbe interneta (1969), osebnega računalnika ter elektronske pošte (oboje 1971). Osnovna ideja interneta ob koncu 60. let prejšnjega stoletja se je rodila s potrebo po zaščiti podatkov ameriškega obrambnega ministrstva. Idejo je uresničila agencija ARPA in zato se je v samih začetkih internet imenoval ARPANET. Konec 80. let prejšnjega stoletja pa v Evropski organizaciji za jedrske raziskave v CERN-u v Švici nastane svetovni splet. Razvil ga je Tim Berners-Lee, s tem ko je izumil tudi prvi spletni strežnik, prvi spletni brskalnik in protokol za oblikovanje dokumentov, imenovan HTML. Internet je mednarodno omrežje, ki omogoča dostop do informacij drugih mrež, splet pa označuje informacijski sistem, ki omogoča izmenjavo informacij preko protokola www (http). Zaradi prepletenosti obeh tehnologij ju danes ločujemo v zgodovinskem kontekstu in seveda z vidika stroke, v splošnem jeziku pa o spletu in internetu pogosto govorimo kot o sopomenkah, kar se je pokazalo tudi ob pripravi slovarskih sestavkov *splet* in *internet* (prim. gesli v *Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika* (dalje SNB) in v 2. izdaji *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (dalje SSKJ2))². Zadnja knjiga SSKJ je izšla leta 1991, istega leta kot smo v Sloveniji (na Institutu Jožef Stefan) prvič dobili internet, prvi SMS pa denimo takrat še ni bil poslan.

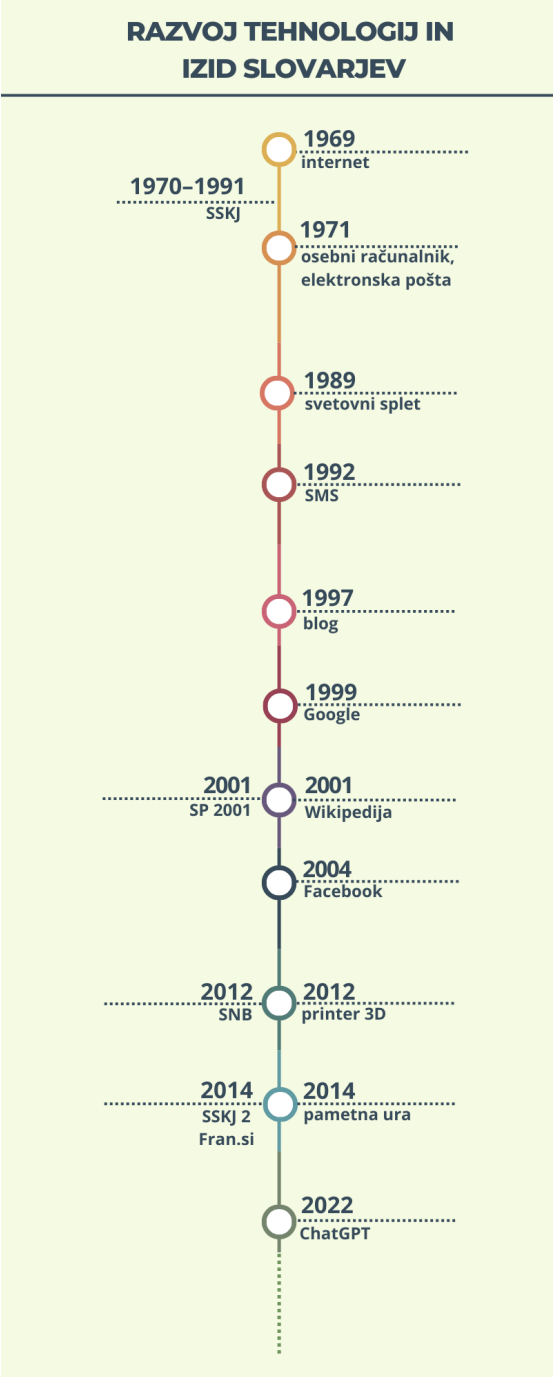
Mobilna tehnologija se je začela razvijati v 70. in 80. letih prejšnjega stoletja, prvo SMS-sporočilo je bilo poslano leta 1992. Razmah mobilnih telefonov se je v Sloveniji zgodil ob koncu stoletja, ko se pojavijo tudi že prvi blogi in iskalnik Google. Slednji v Sloveniji do približno leta 2007 ni bil vodilni spletni iskalnik, saj je to vlogo opravljal iskalnik Najdi.si, ki je imel v tistem času večji nabor slovenskih besedil, med drugim pa je bil s svojimi funkcionalnostmi tudi

2 Nazorno lahko razliko med spletom in internetom ponazorimo s primerom elektronske pošte, ki je del interneta, ne pa tudi del spleta. Na spletu torej ne moremo najti besedil, ki so poslana le določenim naslovnikom na elektronski naslov.

mnogo bolj primeren za jezikoslovne raziskave, zato je bil uporabljan tudi kot podporni vir pri nastajanju SNB oz. geslovnika zanj (Gložančev idr. 2009: 17).³ Leta 2000 je na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU nastal prvi slovarski portal Slovarske in besedilne zbirke, poznan tudi kot portal BOS, kjer je bilo že takrat mogoče iskati po SSKJ, *Odzadnjem slovarju slovenskega jezika* ter korpusih *Beseda* in *Nova beseda*, kasneje pa so bili dodani še drugi slovarji in zbirke. Za razliko od sedanjega portala Fran pa je bilo iskanje možno samo po posameznih slovarjih.

V letu 2001 je sledila vzpostavitev Wikipedije, kar je sovpadlo z izidom slovarskega dela *Slovenskega pravopisa* (dalje SP 2001). Kmalu za tem se začne doba družbenih omrežij s Facebookom (2004), Twitterjem (2006), ki se je leta 2023 preimenoval v X, Instagramom (2010), Snapchatom (2011) in mnogimi drugimi, tudi akademskimi – npr. Academia in ResearchGate (oba 2008). Leta 2012, ko je izšel SNB, se pojavijo prvi printerji 3D. Leto pred izidom SSKJ2 in objavo enega največjih slovarskih portalov za slovenščino – portala Fran, tj. v letu 2013, nastane Zoom, ki pa smo ga množično začeli uporabljati šele v času epidemije covida-19. 2014 je leto, ki s pojavom pametnih ur prinaša še dodatno spajanje tehnologij, istega leta pa je nastal tudi portal Fran, ki se vsako leto posodablja z novimi slovarskimi sestavki in novimi slovarji, med katerimi si bomo v pričujočem prispevku podrobneje ogledali uslovarjanje digitalnih vsebin zlasti pri dveh rastočih splošnih razlagalnih slovarjih, in sicer pri *Sprotnem slovarju slovenskega jezika* (dalje *Sprotni slovar*), ki je začel izhajati leta 2014, in pri eSSKJ, ki je začel izhajati leta 2016. Svojevrstno revolucijo prinašajo ChatGPT (2022) in preostali veliki generativni jezikovni modeli, ki se jih bomo dotaknili ob koncu prispevka.

3 Najdi.si je npr. omogočal iskanje glede na vrsto spletnih strani (uradni dokumenti, novice, blogi ipd.) in glede na tip dokumenta (pdf, word, excel, powerpoint ipd.). Omogočal pa je tudi iskanje z zvezdico kot nadomestnim znakom za del besede (Michelizza 2015: 62–63).

Slika 1: Sopostavitev časovnice razvoja tehnologij in izida analiziranih slovarjev

4 USLOVARJANJE LEKSIKE, POVEZANE Z DIGITALNIMI VSEBINAMI, V IZBRANIH ENOJEZIČNIH SLOVARJIH SLOVENSKEGA JEZIKA

4.1 *Slovar slovenskega knjižnega jezika*

V 60. letih 20. stoletja je bil po aktualnih slovaropisnih načelih tedanjega časa zasnovan SSKJ. Gre za prvi sistematično zastavljeni in dokončani enojezični splošni razlagalni informativno-normativni slovar slovenskega jezika. Po poskusnem snopiču leta 1964 je izšel v petih knjigah, zelo kmalu po izidu zadnje knjige se je začel tudi projekt prenosa knjižne oblike slovarja v digitalno (več o problemih prenosa v Hajnšek-Holz 1993). SSKJ je izhajal med letoma 1970 in 1991, in sicer prva knjiga, ki obsega iztočnice A–H, leta 1970, druga knjiga (I–Na) leta 1975, tretja knjiga (Ne–Pre) leta 1979, četrta knjiga (Preo–Š) leta 1985 in peta knjiga (T–Ž z Dodatki A–Š) leta 1991. Ti podatki so v našem kontekstu pomembni, saj nas zanima, na kak način in kako hitro se je slovar odzival na tehnološke spremembe, ki jih obravnavamo.

Slovar je zaradi časa, v katerem je bil zasnovan, nastajal analogno. Hajnšek-Holz (1998: 15) navaja, da je v prvih letih zbiranja gradiva pri delu sodelovalo kar 70 ekscerptorjev. Večinoma je bilo gradivo na lističe prepisano na roke, kasneje tudi na pisalni stroj. Kljub analogni zasnovi pa že v prvih knjigah prve izdaje najdemo kar nekaj leksemov, povezanih z računalništvom.

Glede na slovaropisna načela je bila ta leksika večinoma uslovarjena v terminološkem gnezdu ali pa je pri pomenu imela terminološki kvalifikator. Treba je poudariti, da so bile slovarske redakcije terminov oz. determinologizirane leksike v SSKJ v večji meri kot pri tretji izdaji (eSSKJ) odvisne od terminoloških svetovalcev (prim. Ledinek – Michelizza 2023). Večji vpliv so namreč imeli tako na geslovnik tega segmenta leksike kot tudi na vsebino samih redakcij. Kot navaja Hajnšek-Holz (1998: 11) in kot se lahko poučimo iz internega gradiva Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU za pripravo slovarja, so splošni alfabetariji⁴ vsebovali tudi informacijo o tem, koliko terminoloških svetovalcev predlaga določeno besedo za sprejem v slovar (slika 2, gl. tretji stolpec (T)). Nasploh so terminologiji v SSKJ že od samih začetkov priprave slovarja posvečali posebno skrb.⁵

4 Za vsako posamezno knjigo slovarja SSKJ so najprej nastali t. i. splošni alfabetariji v več zvezkih, ki poleg geslovnika vključujejo tudi splošne podatke o posamezni besedi, mdr. ali je vključena v Slovenski pravopis iz leta 1962, ali se pojavi v Pleteršnikovem slovarju, kolikšno je število listkov, ki so bili izpisani za to besedo.

5 Hajnšek-Holz (ibid.) navaja, da je leta 1962 je pri slovarskem delu sodelovalo okrog 30 terminoloških svetovalcev. Število terminoloških svetovalcev, ki so prispevali gradivo ali pomagali z nasveti, pa se je iz leta v leto povečevalo.

geslo	SP	T	listki	K	P	Pl	drugi s.	dodatki in op.
tis, medm.			1	x				69
tisa	x	5	17			x		
Tisa	x		2		x			
tisen			1					
tisjin			3					
tisjačnik			1					
tisje	x		1			x		
tisk	x	15	260	x	x	x		
tiska			1			x		
tiskalen	x	1	14			x		
tiskalica			1			x		
tiskališče			1					
tiskalka			2					
tiskalnica	x	1	12			x		
tiskalničen			1					
tiskalnik		1	7					
tiskalnikov			1					

Slika 2: Alfabetarij SSKJ

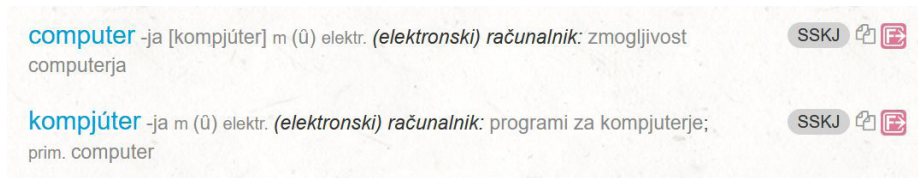
V tistem obdobju je nastajala in se uveljavljala leksika, povezana s strokovnim področjem računalništva pod okriljem elektrotehnike. Računalniška gesla v SSKJ zato ne nastopajo s samostojnim terminološkim kvalifikatorjem, temveč so računalniški termini oz. determinologizirani izrazi s tega področja okvalificirani kot elektrotehnični (elektr.).⁶ Za primerjavo povejmo, da se je Fakulteta za elektrotehniko Univerze v Ljubljani v Fakulteto za elektrotehniko in računalništvo preimenovala leta 1989, torej šele ob samem zaključku priprave zadnje knjige SSKJ. Kasneje, leta 1996, pa sta nastali dve fakulteti – Fakulteta za elektrotehniko in Fakulteta za računalništvo in informatiko,⁷ tako da je razumljivo, da slovar v svojih začetkih še ni odseval te digitalne realnosti, ki je bila kot samostojna veda takrat še čisto v začetnih fazah razvoja.

S področnim kvalifikatorjem elektr. lahko v SSKJ (iskanje po interni bazi) najdemo 745 geselskih sestavkov, če pa med temi iščemo slovarske sestavke, ki vsebujejo niz »računal« (iskanje z zvezdico računal*), pa najdemo 98 slovarskih sestavkov, kot npr.: *bit*, *jezik* (v zvezi *programski jezik* 'umetni jezik za izražanje računalniških programov'), *možgani* (v zvezi *elektronski možgani* '(elektronski) računalnik'), *program*, *tipka*, *tiskalnik*, *virus*.

6 Žagar Karer (2011: 120) navaja, da je elektrotehnika v SSKJ po količini upoštevanih terminov trinajsta stroka, terminološki sodelavec za to področje pa je bil France Mlakar.

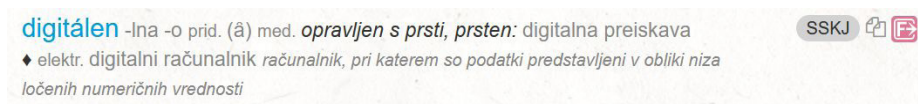
7 Sam študij računalništva se je sicer na ljubljanski univerzi pričel izvajati že leta 1973, najprej kot usmeritev po 2. letniku študija elektrotehnike, od leta 1982 pa kot samostojni študij na tedanji Fakulteti za elektrotehniko.

Že v prvi oz. drugi knjigi sta uslovarjeni dvojnični gesli *computer* in *komputer* (slika 3), pri čemer slovar še ne usmerja na pisno podomačeno različico, kot bi morda pričakovali. Na izrazno-pomensko povezanost opozarja vodilka *prim.* pri *komputerju*. Rešitev nakazuje na uvodna nihanja pri uslovarjanju tovrstne leksike.

Slika 3: Gesli *computer* in *komputer* v SSKJ

V prvi knjigi SSKJ je tudi slovarski sestavek za leksem *digitalen* (slika 4), ki pa je seveda s časom razvil nove pomene in pomenske odtenke.

Slika 4: Geslo *digitalen* v SSKJ

V vseh ponatisih slovarja SSKJ je pod črko B uslovarjeno tudi geslo *basic* 'programski jezik za reševanje tehničnih, naravoslovnih problemov s preprostimi in majhnimi računalniškimi sistemi'. Črka B je sicer objavljena v prvem zvezku SSKJ iz leta 1970, *basic* pa je programski jezik, ki se je uveljavil šele v 90. letih 20. stoletja. Gre za eno od 518 gesel, ki so jih slovaropisci uslovarili v dodatku zadnje knjige.⁸ Gesel iz dodatka, ki so povezane z računalništvom, je še več, npr. *datoteka*, *disketa*, *hardver*, *informatik*, *input*, *komputerizirati*, *output*, *printer*, *softver*, je pa presenetljivo, da lahko uporabnik samo iz izdaje v petih knjigah izve, katera ta gesla so, saj v elektronskih izdajah (in niti v enozvezkovniku iz leta 1994) niso posebej označena, da bi lahko vedeli za naknadno uslovarjenje.

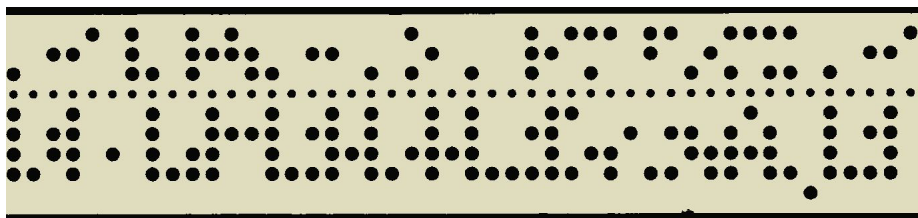
V času nastajanja slovarja SSKJ so računalniške tehnologije začele prodirati tudi na področje jezikoslovja in slovaropisci so bili s tem seveda seznanjeni. Nekateri so bili tem povezavam zelo naklonjeni, spet drugi manj.⁹ Iz *Poskusnega sno-*

8 V zvezi z gesli iz Dodatka A–Š delim misel dr. Petra Weissa, ki bi si v elektronski izdaji slovarja na portalu Fran želel posebno označbo za gesla, ki niso nastajala abecedno kronološko (ustno, april 2024).

9 »Nikoli ni prišlo do tesnega sodelovanja med računalničarji in jezikoslovci. Ne bom pozabil, kako je po zaključku enega od srečanj računalničarjev v okviru INFORMATIKE na Bledu predstavnik Slovenske akademije znanosti in umetnosti zavrnil sodelovanje z besedami: matematiki naj se ukvarjajo z matematiko, jezik pa naj puste jezikoslovcem« (Tavzes, 1991: 5).

piča je razvidno, da so ustvarjalci slovarja želeli navajati frekvenčnost pojavljanja posameznih besed, kar se sicer v samem slovarju ni uresničilo. Z dobro tehnološko podporo bi bilo to zagotovo lažje izvedljivo. Še po izidu petih knjig je bila živa ideja o frekvenčnem slovarju, ki bi nastal na podlagi gradiva za SSKJ (*Letopis SAZU* 1992: 239), vendar se tudi to kasneje ni udejanjilo.

Leta 1975 je nastal *Slovar Prešernovega pesniškega jezika*, ki ga je s pomočjo računalniške tehnologije izdelal nemški slovenist Peter Scherber. Posebnost slovarja je, da je Prešernova besedila najprej prenesel na luknjane trakove (slika 5), s čimer je nastal korpus njegovih besedil, in nato z računalniško pomočjo izdelal konkordančni slovar. Vse pojavitve besed je lematiziral s pomočjo prvih dveh knjig SSKJ, ki sta bili izdani do takrat (A–Na), in preostanka gesel na podlagi *Slovenskega pravopisa* iz leta 1962. Dodal je tudi sobesedilno vrstico iz pesmi, ki je označena na podlagi izdaje Prešernovih *Zbranih del*, ki jih je uredil Janko Kos (1965–1966). Na koncu je dodal še frekvenčno preglednico. Oceno slovarja je leta 1978 v *Slavistični reviji* napisal Stane Suhadolnik, član in tajnik glavnega uredniškega odbora pri prvih treh knjigah prve izdaje SSKJ. S slovarjem sicer ni bil preveč zadovoljen,¹⁰ pozdravil pa je nove možnosti, ki jih prinašajo tehnologije, vendar ob zavedanju, da »stroj sam (še) ne zna misliti in delati«, človek pa je zmotljiv (Suhadolnik 1978).

Slika 5: Luknjani trakovi za *Slovar Prešernovega pesniškega jezika* (vir: Računalniški muzej)

Če se vrnemo k slovarju SSKJ – o pomenu tega najboljšejšega in najbolj celovitnega slovenskega enojezičnega splošnega razlagalnega slovarja, ki ima skoraj 100.000 iztočnic in odraža kulturne ter družbeno-ekonomske razmere svojega časa, pričajo mnogi slovarski priročniki, ki se nanj gradivsko naslanjajo. Zaradi spremenjenih družbenih in zlasti političnih okoliščin ter tehnološkega razvoja, ki

10 V svoji oceni je Suhadolnik (1978) del odgovornosti sprejel tudi nase in med drugim zapisal: »Pravzaprav pa je Scherber najmanj kriv tega polovičnega uspeha — krivi smo mi, ker dela nismo opravili sami oz. ker njemu nismo dovolj pomagali. To velja tudi za založbo Obzorja, ker se ji ni zdelo potrebno dobiti lektorja, da bi temeljito pregledal vsaj uvod v slovar, čeprav je pohvaliti njeno izdajateljsko zavzetost.« V svoji oceni je bil do slovarja manj kritičen Priestly (1979: 63–65), ki je izrazil željo, da bi podobni slovarji izšli tudi za druge pesnike in prozna dela.

so se zelo odražali tudi v jeziku, se je že kmalu po zaključku redakcije SSKJ pokazala potreba po njegovi dopolnitvi, vendar do nje ni prišlo prav kmalu.

4.2 Slovenski pravopis 2001

Čeprav se v prispevku osredinjamo na splošne razlagalne slovarje, pa v zvezi z obravnavano leksiko, povezano z digitalnimi vsebinami, ne moremo mimo pravopisnega slovarja iz leta 2001. Znano je, da so slovarski deli slovenskih pravopisov v zgodovini večkrat (delno) nadomeščali tudi splošni razlagalni slovar in tako je bilo v mnogočem tudi v obdobju v začetku 21. stoletja. Ko je izšel slovarski del *Slovenskega pravopisa 2001* (dalje SP 2001), je od izida zadnje knjige SSKJ minilo deset let. V tem obdobju so se tehnologije, zlasti na področju računalništva, zelo razvile in se začele uveljavljati med splošnim prebivalstvom. V slovarskem delu SP 2001 se tako prvič pojavi kvalifikator *rač.* (računalniško), tudi v kombinaciji *rač. žarg.* (računalniško žargonsko¹¹).

Če v SP 2001 iščemo kvalifikator *rač.*, dobimo 198 zadetkov. Med njimi so: *afna*, *brisalka*, *brkljalnik*, *displej*, *dlančnik*, prvič so uslovarjene t. i. e-tvorjenke: *e-knjiga*, *e-naslov*, tu so še *heker*, *hrošč*, *internet*, *iskalnik*, *klik*, *kurzor*, *miška*, *output*, *predpomnilnik*, *procesirati*, *protivirusen*, *resolucija*, *server*, *skener*, *splet*, *sprintati*, *strežnik*, *superračunalnik*, *terabajt*, *vmesnik*, če omenimo samo nekatere besede, ki so še danes aktualne. V SP 2001 je prvič uslovarjena tudi leksika s področja mobilne telefonije. V slovarju najdemo *mobitel* in zveze *mobilni telefon* (pri geslu *mobilen*), *prenosni telefon* (pri geslu *telefon*) ter tudi pridevnik *mobitelen* (*mobitelni pogovor*), ki pa danes v rabi glede na gradivske vire ne živi več.

Logar (2003) v oceni računalniškega izrazja v SP 2001 in Oter (2001; 2002), ki se je ukvarjala z računalniško terminologijo, opozarjata, da je računalnik orodje, ki nenehno vdira na vsa področja človekovega udejstvovanja, z računalniškim opismenjevanjem v šolah pa postaja računalniška leksika obvezni del leksike mlade generacije. Ocena računalniškega izrazja v SP 2001 je bila precej kritična – Logar je opozoril na nejasne kriterije za uslovarjanje posameznih iztočnic in podiztočnic, saj nekateri pojmi iz računalništva, ki so bili uslovarjeni, v takrat aktualnem besedilnem korpusu Fida sploh niso imeli pojavitev ali so jih imeli zelo malo. Med njimi so bili *ciklanje*, *sklopnik*, *deskriptor* ipd. Spet drugi, ki so v besedilnem korpusu izkazovali pogosto rabo, v SP 2001 niso bili vključeni, npr. *predogled*, *dvoklikniti*, *hiperpovezava*, *odložišče*, *podokno*, *dvoklik* in besedne zveze: *pogovorno okno*, *orodna vrstica*, *spletno mesto*, *ukazni gumb*, *potrditveno polje*. Logar (2003: 137) omenja tudi lekseme, ki so glede na SSKJ pridobili nov (računalniški) pomen, kot npr. *mapa*, *čarovnik*, *jeziček*, *naložiti*, *meni*, *radirka*, ter lekseme, kjer bi pri enem od pomenov iz SSKJ lahko pričakovali vsaj zgled rabe iz računalniškega sveta,

¹¹ Nekateri računalniški žargonski termini so uslovarjeni že v SSKJ, in sicer s kvalifikatorjem *elektr. žarg.*

npr. *gumb, povleči, bližnjica*. Še vedno pa v slovarju najdemo glagol *luknjati* – z računalniškim zgledom *luknjati znake na kartice*, ki v korpusu Fida takrat ni imel nobene pojavitve, tehnologijo omenjenih luknjalnikov pa so takrat že nadomestili sodobnejši računalniki. V svoji oceni Logar (2003: 137) opozori še na nedoslednosti pri primerljivih razlagah, obregne pa se tudi ob dejstvo, da pri slovarju ni naveden noben terminološki svetovalec za računalništvo. Dejstvo je, da se je SP 2001 gradivsko in metodološko v veliki meri naslanjal na SSKJ, zato je bil deležen mnogih kritik zlasti s strani raziskovalcev, ki so se začeli v slovenskem prostoru opirati na podatke iz elektronskih korpusov. Res pa je tudi, da korpus Fida niti za raziskovalne namene ni bil javno dostopen, zato slovaropisci do podatkov, na katere se sklicuje Logar, niso imeli dostopa.

4.3 *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*

Med izidom SP 2001 in SNB je spet minilo več kot deset let, od izida SSKJ pa že več kot dvajset let. Novi slovar se po zgradbi navezuje na SSKJ, po vsebini in namenu pa ga dopolnjuje, kot lahko preberemo v predgovoru slovarja. Čeprav je SP 2001 deloma premostil vrzel, ki je nastala po koncu izdajanja SSKJ, s tem da je uslovaril kar precej nove temeljne leksike s področja računalništva in drugih digitalnih vsebin, pa je bilo treba to udejaniti še pri splošnem razlagalnem slovarju. SNB je prvi splošni razlagalni slovar za slovenščino, ki je nastal s pomočjo besedilnega korpusa, po potrebi pa je upošteval tudi že dostopne spletne vire, do katerih so slovaropisci dostopali s pomočjo spletnih iskalnikov, zlasti Najdi.si in Google. Tudi tehnološko je bil slovar v zaključnih fazah pripravljen s takrat enim od najsodobnejših leksikografskih programov Ilex.

Čeprav se SNB navezuje na SSKJ, pa slovar izkazuje, da obravnavana leksika ni več strogo vezana na terminologijo, ampak da so mnogi pojmi že prešli v splošni jezik in se v jeziku uveljavili do te mere, da v slovarju niso (več) okvalificirani. SNB je samo pri pridevniški iztočnici *računalniški* na novo (glede na SSKJ) uslovaril dvanajst stalnih besednih zvez: *računalniška igrica, računalniška mreža, računalniška pismenost, računalniška simulacija, računalniška tomografija, računalniška umetnost, računalniški tomograf, računalniški tomogram, računalniški virus, računalniško jezikoslovje, računalniško omrežje, računalniško opismenjevanje*. Na novo je tudi sicer uslovarjene veliko leksike, povezane z računalništvom, internetom, spletom, prvič je uslovarjen tudi *SMS*. Iskanje po geslih, ki imajo v razlagi niz računal*, dá v interni bazi 215 zadetkov (npr. *desktop, dlančnik, e-mail, igričar, iskalnik, kibernetični, lojtra, namizje*), iskanje po nizu internet* 44 zadetkov (npr. *internetovec, klepetalec, online, pikakom, širokopasovni*), iskanje po nizu splet* 64 zadetkov (npr. *netart, googlanje, moderator, odklikati*) in po nizu mobil* 29 zadetkov (npr. *mobikartica, PIN, roaming*). Ker imajo nekatere iztočnice več iskanih elementov v razlagi, smo iskanje ponovili z vsemi pogoji

in našli skupno 307 zadetkov. Spomnimo, da ima SNB skupno 5384 slovarskih sestavkov, kar pomeni, da je v slovarju delež sestavkov, ki so povezani z digitalnimi vsebinami, sorazmerno visok.

Ocene¹² slovarja SNB (tako v strokovnem krogu kot tudi v širši javnosti) so bile dokaj pozitivne, tudi v zvezi z vključitvijo leksike, povezane z digitalnimi vsebinami. Tomažič (2013: 11) npr. zapiše: »Pozitivno presenečenje pa je, da so med gesli tudi *tablični računalnik*, *tvit*, *tvitanje*, *tviteraš* – tu so se zganili hitro!« Izid tega slovarja je namreč sovpadel z obdobjem razcveta družbenih omrežij ter pametnih telefonov in slovar je bil na tem področju zelo odziven. Kritike ob njegovem izidu pa so bile med drugim usmerjene na dejstvo, da je izšel zgolj v tiskani različici. Elektronsko različico oz. objavo na portalu Fran smo dobili čez dve leti, skupaj z izidom SSKJ2.

4.4 *Slovar slovenskega knjižnega jezika – 2. izdaja*

V SSKJ2 so ohranjene vse temeljene konceptualne prvine prve izdaje, pri čemer gradivno zajema tudi jezik v času po letu 1991, in sicer do leta 2014, ko je slovar izšel. Vloga slovarja SSKJ2 je »v prvi vrsti podaljšanje uporabnosti našega temeljnega splošnega razlagalnega slovarja in zapolnitev vrzeli v slovenskem slovaropisju, nastale z družbenimi spremembami in tehnološkim razvojem na prelomu tisočletja, z dopolnitvami in nujno potrebnimi posodobitvami besedila prve izdaje«, kot je aprila 2014 zapisal Marko Snoj v predgovoru slovarja.

Glede na to, da je bil SSKJ2 dopolnjen zlasti z iztočnicami, ki jih je vključil že SNB, vendar ne vsemi (Perdih – Snoj 2015), lahko o novostih v tem slovarju govorimo v okviru feminativov, ki so bili v veliki meri vanj vključeni na novo (s področja spleta lahko npr. omenimo leksema *blogerka* in *moderatorka*), dodanih je nekaj novih e-tvorjenk (*e-konferenca*), prvič sta uslovarjena *ctrl* in *delete*. Spremenjeno je bilo tudi kvalificiranje pri računalniški leksiki, kjer je kvalifikator *elektrotehnično* zamenjal *računalniško*. Okvirna ocena je, da se je vključenost računalniške leksike glede na SSKJ vsaj podvojila, saj smo z iskanjem kvalifikatorja *rač.* (računalniško) po slovarskih sestavkih v SSKJ2 našli 215 zadetkov, tu pa je seveda še računalniška leksika, ki ni okvalificirana.

Zaradi spletne različice slovarja je prišlo v SSKJ2 tudi do sprememb prikaza dvojničnosti leksemov, ki so bili v tiskani različici pod enim geslom, če so bili glede na abecedno razvrstitev eden za drugim. Tako so v SSKJ2 pisno nepodomačeni *software*, *hardware* in *display* v SSKJ2 postali samostojne iztočnice, v prvi izdaji pa je šlo za neprednostne dvojnice v okviru pisno podomačenih različic *hardver*, *softver* in *displej*.

12 Za zbirko kritik in ocen ob izidu SNB-ja se zahvaljujem sourednici slovarja dr. Aleksandri Bizjak Končar.

4.5 Rastoči slovarji na Franu

Leta 2014 smo skupaj s spletno izdajo SSKJ2 dobili tudi slovarski portal Fran, ki je prvič omogočil hkratno iskanje po večini slovarskih virov Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Poleg enega od večjih slovarskih portalov pa je kot odziv na potrebe jezikovnih uporabnikov, ki si odgovorov na svoja vprašanja in dileme želijo čim hitreje, na inštitutu nastal tudi nov tip slovarja, t. i. rastoči slovar. Gre za to, da se deli slovarja v smislu določenega števila končanih slovarskih sestavkov v rednih časovnih intervalih objavljajo na spletu, čeprav slovar še ni v celoti končan. Enkrat letno je objavljen t. i. prirastek slovarja, pri čemer gre za slovarske sestavke, ki so bili redakcijsko končani in pregledani v preteklem letu od zadnje objave (Michelizza 2021). V tem poglavju se na kratko dotikamo še dveh rastočih razlagalnih enojezičnih slovarjev za slovenščino, ki ju najdemo na portalu Fran. Zaradi obsežne slovarske dediščine na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, zaradi tehnoloških rešitev, ki omogočajo povezljivost med temeljnimi slovarji in drugimi jezikovnimi zbirkami, ter zaradi možnosti, ki so se odprle z digitalnim medijem ob zasnovi rastočih slovarjev, je bil ob nastanku tudi slovarski portal Fran del slovarske in širše jezikovne digitalne revolucije v slovenskem prostoru.

4.5.1 *Sprotni slovar slovenskega jezika*

Sprotni slovar je »zasnovan kot uporabniku prijazen slovar informativne narave, ki zbira živo, v slovarjih še ne registrirano novejšo besedje in vključuje tudi naj-novejše, uveljavljajoče se pomene že registriranega besedja«, piše Domen Krvina, urednik slovarja, v predgovoru. V prispevku, v katerem Krvina (2022) analizira ta rastoči slovar, je med tematskimi sklopi, ki v slovarju najbolj izstopajo, na prvem mestu naveden prav sklop računalništvo in tehnologije. V *Sprotnem slovarju* se prvič pojavijo besede oz. novi pomeni, povezani z digitalnimi vsebinami, kot npr. *android*,¹³ *vtičnik* (plugin), *sledilec*, *vplivnež*, *hashtag*, *ključnik*, *selfie*, *sebek* in mnogi drugi. Poudariti je treba, da ne gre za normativni slovar, kar se odraža na mnogih uslovarjenih dvojnicah novejšo leksike in tudi že slovenskih ustreznica, ki jih je mogoče predlagati tudi prek portala Fran. Pomembno vlogo pri pripravi geslovnika imajo jezikovni uporabniki, ki lahko prek portala predlagajo nove besede (Krvina 2022: 120). Znan je primer *sebka*, ki se je najprej pojavil kot predlog jezikovnega uporabnika na portalu Fran kot slovenska ustreznica za *selfi*, kasneje pa se je do te mere uveljavil, da je bil tudi uslovarjen v *Sprotnem slovarju*. Pri tem je treba posebej poudariti, da so za uslovarjanje novejšo leksike še vedno potrebne zadostitev vsem zahtevanim kriterijem in več potrditev v rabi. Priložnostnice se

¹³ V avgustu 2014 je v Jezikovno svetovalnico prispelo vprašanje, zakaj besede *android* ni v SSKJ. Že v odgovoru (Snoj, Dobrovoljc 2014) sodelavca inštituta, ki odgovarjata na vprašanje, napove, da bodo leksikalne novosti od oktobra dalje dostopne v *Sprotnem slovarju*.

ne uslovarjajo, čeprav gre za izstopajoč segment leksike, značilne za splet in spletna besedila. V obravnavanih slovarjih ta leksika torej ni izkazana, vsaj dokler se splošneje ne uveljavi.

4.5.2 Tretja izdaja *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* – eSSKJ

eSSKJ je najnovejši temeljni informativno-normativni razlagalni slovar slovenskega knjižnega jezika prav tako rastočega značaja. Njegovi slovarski sestavki so izdelani povsem na novo na podlagi analize sodobnega jezikovnega gradiva in v skladu s *Konceptom novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika*, ki je bil potrjen v letu 2015. Zaradi sobivanja s preostalimi slovarji (zlasti *Sprotnim slovarjem*) na portalu Fran eSSKJ ne nastaja pod pritiskom po nujnem uslovarjanju novosti, je pa v slovarju seveda nekaj te leksike tudi že uslovarjene. Z vidika naše analize so seveda zanimivi leksemi, ki poimenujejo digitalne vsebine, kot npr. *blog* in besedna družina, *e-bralnik*, *heker* in besedna družina, *kurzor*, *namizje*, *podkast*, *podstran*, *trojanec*, *videoblog*, *zadetek* 'rezultat iskanja' idr. Večina teh iztočnic je bila prej uslovarjena že v katerem od drugih enojezičnih razlagalnih slovarjev za slovenščino, npr. *trojanec* v *Sprotnem slovarju*, *kurzor* in *namizje* v SNB, prvič pa je na Franu v eSSKJ uslovarjen npr. *videoblog*.¹⁴ Poleg dvojnice *podcast*, ki je bila uslovarjena že v SNB, je v splošnih razlagalnih slovarjih na Franu prvič evidentiran tudi pisno podomačeni *podkast*.

5 RAZPRAVA

Glede na izvor večine tehnoloških novosti seveda ni nič nenavadnega, da so tudi jezikovni vplivi najmočnejši prav iz *lingue france* današnjega časa, torej angleščine. Vemo, da lahko nove besede tvorimo iz že obstoječih besed ali besednih zvez, ki so lahko iz lastnega ali tujega jezika, nova poimenovanja pa nastajajo tudi s tvorbo stalnih besednih zvez. Poleg običajnih besedotvornih postopkov poimenovanja za nove pojme nastajajo tudi s postopkom pomenotvorja, pri katerem se ustaljeno rabljenim besedam dodaja nov pomen. Opozoriti pa je treba, da so na področju internetne leksike pravzaprav zelo redki primeri, kjer poimenovanja nastanejo v slovenščini (Michelizza – Žagar Karer 2018). Večinoma gre za (večstopenjsko) podomačevanje angleških izrazov (*software* – *softver*) ali pa za dobessedne prevode oz. semantične kalke (Turk 1993),¹⁵ kot npr. *mouse* – *miška*, *server* – *strežnik*, *follower* – *sledilec* ipd. Obstajajo tudi nekatere redke izjeme, kot npr. *ključnik* za *hashtag*, kjer je slovenski ustreznik nastal v slovenščini. *Hashtag* sicer tudi sobiva v slovenščini, zlasti v manj formalnih položajih.

¹⁴ Že leta 2015 pa je npr. v *Sprotnem slovarju* objavljen *vlog*.

¹⁵ Za komentar v zvezi s tovrstno leksiko se zahvaljujem Slobodanu Novokmetu.

V obdobju uvajanja novih tehnologij in zlasti ob začetku njihove množičnejše uporabe so se tudi jezikoslovci zelo trudili, da bi namesto angleških izrazov uvajali slovenske ustreznice. Nekatere so se hitro in brez težav uveljavile (npr. *računalnik* (angl. *computer*)), nekatere s težavo (npr. *zgoščenka* (angl. *CD*)), pri nekaterih pa se predlagani ustrezniki niso uveljavili. Tak primer sta predloga Jožeta Toporišiča *mečina* in *trdina*, kjer se zdi, da so jezikovni uporabniki dobili občutek, da so ti vsiljeni s strani jezikoslovcev, vse dejavnosti (čeprav dobronamerne), ki so spominjale na purizem, pa so v javnosti dobile negativni prizvok. Po drugi strani pa je tudi že bilo pokazano, da podomačitve niso vedno vsiljene s strani jezikoslovcev, ampak se, kot ugotavlja Jakop (2008: 320–323) v prispevku o neformalni komunikaciji v spletnem forumu na primeru *pirsinga*, pogosto zgodijo zelo spontano, od pisno nepodomačene oblike *piercing* v vprašanju, z vmesnimi napačnimi zapisi ali delno podomačenimi različicami, kot npr. *pearcing*, *piersing*, do oblike *pirsing*, ki so jo na koncu sprejeli in uporabljali vsi sodelujoči na spletnem forumu.

Tako kot nove besede nastajajo, se mnoge iz rabe tudi umikajo. V SNB je bil npr. uslovarjen *tviteraš*, ki bi zaradi spremembe imena družbenega omrežja Twitter (kot smo že omenili, se je platforma preimenovala v X) lahko povsem prešel iz rabe, lahko pa da bo (vsaj v manj formalnem govoru) tudi ostal.¹⁶ Skoraj zagotovo pa se ne bo vrnil *luknjalik* oz. *perforator* s pomenom ‘priprava za luknjanje kartic za računalnik’, saj gre za tehnologijo, ki danes ni več v rabi. V zadnjih dveh desetletjih močno upada tudi raba besede *disketa* (prim. rabo po letih v korpusu Gigafida 2.0). Na izginjanje izrazov pa lahko vplivajo tudi drugi dejavniki. Izraz *internetovec* ‘uporabnik interneta’, ki je uslovarjen v SNB in SSKJ2, dandanes ni več v uporabi, ker je presplošen oz. ni več razlikovalen, saj internet uporabljamo že skoraj vsi. Prav tako verjetno ni več aktualno žargonsko poimenovanje *nabiti računalnik* (*s podatki*), ki ga v SSKJ najdemo v frazeološkem gnezdu pri iztočnici *nabiti*, in sicer s pomenom ‘dati, vložiti v računalnik podatke’.

Skoraj vsi analizirani slovarji v svojih spremnih besedilih navajajo, da so slovarji odsev časa in družbe, v kateri so nastajali. Čeprav se glede na pregled uslovarjene leksike, povezane z digitalnimi vsebinami, zdi, da se slovaropisci dokaj ažurno odzivajo na aktualne spremembe, pa se je treba zavedati, da so se zaradi različnih obdobj in okoliščin nastanka s pripravo slovarjev in analiziranega segmenta leksike ukvarjali na zelo različne načine: v začetku je bila pomembnejša vloga terminoloških svetovalcev (ne samo pri strokovnem svetovanju, ampak tudi kot pomoč pri sestavi geslovnika), v novejšem času pa vedno večjo vlogo dobivajo tudi jezikovni uporabniki. Upoštevati je treba tudi dejstvo, da so imeli oz. imajo različni slovarji na voljo različno gradivo, ki je lahko (bilo) bolj ali manj

¹⁶ Podoben primer je apelativizirana leksika, npr. ko nekateri za zobno pasto še vedno uporabljajo izraz *kalodont*, kar je bila ena prvih znamk zobne paste (*Kalodont*) (Dobrovoljc 2009).

strukturirano, kar nujno vpliva tudi na slovar kot tak (Krvina – Petric Žižić 2024; Michelizza – Ledinek 2024).

V prispevku smo skušali prikazati, kako je digitalna revolucija vplivala na leksiko slovenskega jezika, zlasti na njeno uslovarjenost. Spremembam, ki jih je digitalna revolucija prinesla, pa se ni mogel izogniti niti pravopis. Nekatere novosti, povezane z digitalnimi vsebinami, so bile tako dodane v nova pravopisna pravila, npr. e-tvorjenke (*e-poslovanje*) ali dvozačetnice (*TikTok*). V predlogu novih pravopisnih pravil *Pravopis 8.0* so te novosti popisane v poglavjih Krajšave – {22} Posebnosti (pri Nastanku okrajšav)¹⁷ in Velika in mala začetnica – {138} Raba velike začetnice sredi besede.¹⁸

Prav posebne izzive pa pred slovaropisce in jezikoslovce nasploh postavljajo novi veliki jezikovni modeli oz. umetna inteligenca. Besedna zveza *umetna inteligenca* je bila pri iztočnici *umeten* uslovarjena že v SSKJ in je danes spet zelo aktualna. Njena raba je glede na korpus Trendi v zadnjih dveh letih zelo porasla (z manj kot 100 na mesec v 2022 na povprečno 400 na mesec v zadnjih mesecih leta 2024 (september, oktober in november). Kranjc (2023: 19) se sprašuje, ali nemara ne gre za četrto revolucijo v jeziku (po pisavi, tisku in internetu), vidno vlogo pa veliki generativni jezikovni modeli že opravljajo tudi v slovaropisju (de Schryver 2023). O pomembnosti teh modelov priča tudi analiza vprašanj iz Jezikovne svetovalnice (Michelizza 2024), kjer se je pokazalo, kako hitro so se na novost odzvali jezikovni uporabniki in v zgolj štirih mesecih po objavi modela ChatGPT že poslali prvo z njim povezano vprašanje. Za razliko od *umetne inteligence* pa v analiziranih slovarjih *veliki jezikovni model* ob koncu decembra 2024 še ni zabeležen, je pa v *Sprotnem slovarju* njegova (za zdaj še) pogosta dejavnost – *haluciniranje*.

6 ZAKLJUČEK

V prispevku smo analizirali leksiko, povezano z digitalnimi vsebinami, kot je predstavljena v splošnih razlagalnih slovarjih slovenskega jezika od leta 1970 dalje. Preučevano leksiko smo obravnavali vzporedno z razvojem tehnoloških inovacij. Leksika, povezana z digitalnimi vsebinami, je hitro razvijajoče se področje, v katerem nastajajo nove besede, obenem pa druge iz različnih razlogov izginjajo iz rabe, vso to leksiko pa slovarji bolj ali manj uspešno popisujejo.

¹⁷ Okrajšavo *e* (< *elektronski*, *električni*) v občnih poimenovanjih in zvezah po tujejezičnem vzoru pišemo z vmesnim vezajem (*e-poslovanje*, *e-recept*, *e-skiro*, *e-javna uprava*, *e-vladne storitve*).

¹⁸ Pri nekaterih besedah se velika začetnica iz podstave (*McCarthy*, *McDonald's*; *PostScript*, *EasyWriter*; *InterCity*, *AirBeletrina*) ohrani tudi v novonastali tvorjenki in formulah: *McDonald'sov hamburger*, *InterCityjev vlak*, *NaCl*.

VIRI

- eSSKJ** = *eSSKJ: Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 2017–, www.fran.si.
Gigafida = *Gigafida 2.0, Korpus pisne standardne slovenščine*, <https://viri.cjvt.si/gigafida/>.
SNB = *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*, 2014, www.fran.si.
SP 2001 = *Slovenski pravopis*, 2014, www.fran.si.
Sprotni slovar = *Sprotni slovar slovenskega jezika*, www.fran.si.
SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika I–V*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970–1991, www.fran.si.
SSKJ2 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja, 2014, www.fran.si.
Trendi = *Korpus Trendi*, <https://www.clarin.si/ske/#dashboard?corpname=trendi>.

LITERATURA

- Aldash idr. 2019** = Aimankul Aldash – Kamar Sagingalieva Aldasheva – Manshuk Kudaiberge-novna Mambetova – Aigul Sergeevna Yeleuova – Gulim Bakberovna Kozhakhmetova – In-dira Sagyndykovna Sultaniyazova – Aibolat Sarsenbaevich Nabidullin, Neologisms in Online Dictionaries as Reflection of Social Changes and Formation of the Social Structure of Society, *International Journal of Scientific & Technology Research* 8.12 (2019), 1432–1435.
- Béjoint 2010** = Henri Béjoint, *The Lexicography of English*, New York: Oxford University Press, 2010.
- Bonšek 2024** = Uroš Bonšek, Slovarska in zunajjezikovna merila za ugotavljanje reterminologizacije kot poimenovalnega načina v terminologiji: primer računalniške terminologije, *Jezikoslovni za-piski* 30.2 (2024), 71–82, DOI: <https://doi.org/10.3986/JZ.30.2.05>.
- Crystal 2001** = David Crystal, *Language and the Internet*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Dobrovoljc 2009** = Helena Dobrovoljc, Pravopisna obravnava imen znamk in industrijskih izdelkov ter posledice spreminjanja njihovih lastnoimenskih funkcij, *Jezik in slovstvo* 54.6 (2009), 3–16.
- Gložančev idr. 2009** = Alenka Gložančev – Primož Jakopin – Mija Michelizza – Lučka Uršič – Andreja Žele, *Novejša slovenska leksika (v povezavi s spletnimi jezikovnimi viri)*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009.
- Hajnsšek-Holz 1993** = Milena Hajnsšek Holz, Leksikografski problemi prenosa knjižne oblike Slo-varja slovenskega knjižnega jezika v računalniško, v: *Jezik tako in drugače*, ur. Inka Štrukelj, Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije, 1993, 420–432.
- Hajnsšek-Holz 1998** = Milena Hajnsšek-Holz, Delo za Slovar slovenskega knjižnega jezika, *Jeziko-slovni zapiski* 4.1 (1998), 9–18, DOI: <https://doi.org/10.3986/jz.v4i1.2713>.
- Jež Grgič 1993** = Marija Jež Grgič, Slovensko računalniško izrazje, v: *Jezik tako in drugače*, ur. Inka Štrukelj, Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije, 1993, 410–419.
- Kern – Vičar 2019** = Boris Kern – Branislava Vičar, Jezik in transspolne identitete, *Slavistična revija* 67.2 (2019), 413–422.
- Kranjc 2023** = Simona Kranjc, Od medmrežnih pogovorov do ChatGPT-ja, v: *59. seminar slovenske-ga jezika, literature in kulture*, ur. Jerica Vogel, Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2023, 11–20, DOI: <https://doi.org/10.4312/SSJLK.59.11-20>.
- Krvina 2022** = Domen Krvina, Sprotni slovar slovenskega jezika (2014–) in slovensko novejšo be-sedje: analiza tipov podatkov in njihove uporabe, *Slovenski Jezik – Slovene Linguistic Studies* 14 (2022), 117–151, DOI: <https://doi.org/10.3986/sjsls.14.1.05>.
- Krvina – Petric Žižić 2024** = Domen Krvina – Špela Petric Žižić, The Relation Between the Com-position of Corpora (Genre Balance and Representativeness) and Their Reliability in Compil-ing General Explanatory Dictionary, *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 16 (2024), 149–176, DOI: <https://doi.org/10.3986/16.1.07>.
- Ledinek – Michelizza 2023** = Nina Ledinek – Mija Michelizza, Issues in Treating Determinologized Lexemes in the eSSKJ General Explanatory Dictionary of Slovenian, *Collegium antropologi-cum* 47.2 (2023), 101–110, DOI: <https://doi.org/10.5671/ca.47.2.2>.

- Logar 2003** = Nataša Logar, Računalniško izrazje v Slovenskem pravopisu 2001, *Slavistična revija* 51.2 (2003), 135–138.
- Michelizza 2015** = Mija Michelizza, *Spletna besedila in jezik na spletu. Primer blogov in Wikipedije v slovenščini*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015.
- Michelizza 2021** = Mija Michelizza, Kaj je »rastoči slovar«?, *Jezikovna svetovalnica Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU*, 2021, <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/5207/kaj-je-rasto%C4%8Di-slovar>.
- Michelizza 2024** = Mija Michelizza, Jezikovna vprašanja o digitalnih vsebinah v povezavi s širšim družbenim kontekstom: analiza primerov iz Jezikovne svetovalnice, v: *Predpis in norma v jeziku*, ur. Saška Štumberger, Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2024 (Obdobja 43), 207–213, DOI: <https://doi.org/10.4312/Obdobja.43.207-213>.
- Michelizza – Ledinek 2024** = Mija Michelizza – Nina Ledinek, Iztočnice v enojezičnem splošnem razlagalnem slovarju slovenščine kot odsev družbenih razmer: pomenski skupini pokrival in psov ter pasjih pasem v SSKJ (1970–1991) in eSSKJ (2016–), v: *Słowiańszczyzna dawniej i dziś – język, literatura, kultura*, ur. Agnieszka Kołodziej – Jadwiga Krajewska, Magdalena Połczyńska – Bartosz Juszczak. V tisku.
- Michelizza – Žagar Karer 2018** = Mija Michelizza – Mojca Žagar Karer, Internetna leksika v slovenščini: analiza novejših slovarskih virov, *Jezikoslovni zapiski* 24.1 (2018), 79–92, DOI: <https://doi.org/10.3986/JZ.24.1.6934>.
- Perdih – Snoj 2020** = Andrej Perdih – Marko Snoj, SSKJ2, *Slavia Centralis* 8.1 (2020), 5–15, DOI: <https://doi.org/10.18690/scn.8.1.5-15.2015>.
- Persson 2005** = Gunnar Persson, Dictionaries as Mirrors of Social and Cultural Change, v: *Symposium on Lexicography XI: International Symposium on Lexicography*, ur. Henrik Gottlieb idr., Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2005, 427–433.
- Priestly 1979** = Tom M.S. Priestly, Peter Scherber, Slovar Prešernovega pesniškega jezika. Maribor: Obzorja, 1977, *Slovene Studies: Journal of the Society of Slovene Studies* 2 (1979), 63–65, DOI: <https://doi.org/10.7152/ssj.v0i2.3454>.
- Scherber 1977** = Peter Scherber, *Slovar Prešernovega pesniškega jezika*, Maribor: Obzorja, 1977.
- de Schryver 2023** = Gilles-Maurice de Schryver, Generative AI and Lexicography: the Current State of the Art Using ChatGPT, *International Journal of Lexicography* 36.4 (2023), 355–387, DOI: <https://doi.org/10.1093/ijl/ecad021>.
- Snoj – Dobrovoljc 2014** = Marko Snoj – Helena Dobrovoljc, Beseda »android« in SSKJ, *Jezikovna svetovalnica Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU*, 2014, <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/1464/beseda-android-in-sskj>.
- Suhadolnik 1978** = Stane Suhadolnik, P. Scherber, Slovar Prešernovega pesniškega jezika, *Slavistična revija* 26.3 (1978), 305–313.
- Tavzes 1991** = Miloš Tavzes, Nekaj misli ob izidu knjige, v: *Računalniška besedišča*, ur. Miloš Tavzes, Domžale: Servis in montaža elektronskih naprav, 1991, 5.
- Tomažič 2013** = Agata Tomažič, Čivava in balerinke, *Pogledi* 4.4 (27. 2. 2013), 11.
- Turk 1993** = Marija Turk, Leksički i semantički kalkovi u hrvatskome jeziku, *Fluminensia* 5.1–2 (1993), 39–48.
- Žagar Karer 2011** = Mojca Žagar Karer, *Terminologija med slovarjem in besedilom: analiza elektrotehniške terminologije*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011.

SUMMARY

The Reflection of the Digital Revolution in Monolingual Explanatory Dictionaries of Slovenian

This article analyzes vocabulary related to digital content as represented in general explanatory dictionaries of Slovenian. The research ranges from the first edition of the *Dictionary of the Slovenian Standard Language* (*Slovar slovenskega knjižnega jezika*, SSKJ), which was first published in the 1970s, to the 2001 *Slovenian Normative Guide* (*Sloven-*

ski pravopis 2001, SP 2001), the *Dictionary of New Slovenian Words* (*Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*), and the second edition of the *Dictionary of the Slovenian Standard Language* (SSKJ2). Finally, we will also examine the most recent on-going dictionaries available on the Fran portal. The lexis under study is observed in parallel with the development of technological innovations that have gained widespread use in society. The findings show that the lexis related to digital content is a rapidly evolving segment in which new words appear while others fall out of use for various reasons. The digital revolution has left its mark on Slovenian orthography, and researchers can look forward with curiosity to the future of lexicography and the contributions that large language models can bring to the field.